

Д. А. Міщенко,
к. е. н., доцент кафедри економіки підприємства,
Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

У статті розглянуто заходи державного регулювання аграрного сектора, а також можливі напрями його підтримки з боку держави, проаналізовано політику інших держав щодо розвитку власного аграрного сектора економіки.

The article deals with measures of state regulation of agrarian sector and the possible directions of its support from the government, analyzed the policies of other states to develop their own agricultural sector.

*Ключові слова: аграрний сектор економіки, державне регулювання, розвиток, підтримка.
Key words: agricultural sector, government regulation, development, support.*

ВСТУП

В сучасних умовах економічних змін аграрний сектор забезпечує продовольчу безпеку та продовольчу незалежність країни, формує значну частину валового внутрішнього продукту та фонду споживання населення. Крім того, аграрний сектор є одним з основних бюджетоутворювальних секторів національної економіки, а також займає значне місце серед секторів економіки у товарній структурі експорту, сприяє розвитку інших галузей, які поставляють засоби виробництва та споживають продукцію сільського господарства як сировину, а також надають транспортні, торговельні та інші послуги.

У аграрному секторі зосереджена майже третина основних виробничих фондів, працює четверта частина населення, зайнятого у народному господарстві, виробляється понад 20% валового суспільного продукту та третина національного доходу, формується 70% роздрібного товарообігу [1].

Аграрний сектор України — це цілісна народногосподарська система взаємопов'язаних в своєму розвитку галузей, які забезпечують виробництво сільськогосподарської сировини та продовольства, їх заготівлю, зберігання, переробку і реалізацію населенню. Ядром аграрного сектора є галузі сільського господарства.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті — розглянути заходи державного регулювання аграрного сектора, а також можливі напрями його підтримки з боку держави, проаналізувати політику інших держав щодо розвитку власного аграрного сектора економіки.

РЕЗУЛЬТАТИ

Механізми функціонування аграрного сектора можна визначити як сукупність конкретних механізмів та системи економічних, організаційних, правових, соціально-психологічних важелів, що забезпечують ефективну взаємодію вітчизняних підприємств аграрного сектора з партнерами,

споживачами, державними органами, світовими господарськими структурами на макrorівні та мікрорівні з метою підвищення ефективності їх діяльності, зовнішньоекономічних операцій, гарантування продовольчої безпеки країни.

Потребу та особливості державного регулювання аграрного сектора визначає низка об'єктивних чинників: різноманітність природно-кліматичних умов; потреба у страхуванні діяльності аграрних підприємств; непостійність цін і доходів в агропромисловому виробництві, що залежить від природних факторів і кон'юнктури ринку; конкурентне середовище в аграрному секторі і високий рівень монополізації в ресурсозабезпечуючих переробних сферах; низька привабливість інвестування аграрного виробництва через специфіку відтворювального процесу; потреба екологізації сільського господарства; особливості формування соціальної інфраструктури села.

Залежно від поставлених завдань, заходи державного регулювання аграрного сектора можна поділити на такі:

- міжгалузеві, які регулюють важливі макроекономічні пропорції;
- галузеві, орієнтовані на вирішення проблем галузей аграрного сектора;
- товарні, які визначають ринкові механізми щодо того чи іншого продукту;
- функціональні, спрямовані на реалізацію ключових функцій державного регулювання аграрного сектора (інвестиційні, соціально-економічні, наукові, технічні, інноваційні, природоохоронні та ін.);
- регіональні, що містять комплекс заходів впливу держави на стан аграрного сектора окремих областей і регіонів.

Застосування цих важелів у окремих країнах здійснюється по-різному. Якщо, наприклад, для країн колишнього СРСР характерна державна підтримка слабких неприбуткових господарств, то в США підтримку має ефективне високотоварне виробництво (близько половини субсидій отримують 15 відсотків великих фермерських господарств) [5].

В Італії державне регулювання аграрного сектора можливе щодо розмірів земельних ділянок, режиму сільськогосподарських земель, їх поліпшення та перетворення, а також надання допомоги дрібним та середнім землевласникам.

Для країн Західної Європи характерним є не стільки внутрішнє державне регулювання відносин у сільському господарстві, скільки регулювання на рівні Європейського Союзу. Єдина аграрна політика країн ЄС стосувалася перш за все регулювання експорту та імпорту. Передбачено, наприклад, стягнення спеціальних платежів при імпорті в країни ЄС зернових культур; введена система імпортних та експортних ліцензій на торгівлю яловичиною, зерновими, молоком та молочними продуктами за межі ЄС; передбачена виплата різниці між світовими цінами та цінами Союзу. Більш високі ціни порівняно зі світовими встановлюються з метою підтримки своїх товаровиробників, але це стало обтяжливим для бюджету ЄС та окремих його членів. Тому було переглянуто сільськогосподарську політику Союзу. З метою зменшення дотації аграрному сектору та припинення зростання бюджетних коштів на дотації сільськогосподарським товаровиробникам були змінені квоти на окремі види продукції, введені фінансові санкції за перевиробництво деяких продуктів тощо. Таким чином, відбувся перехід від цінової підтримки виробництва та експортних дотацій до прямої підтримки безпосередньо фермерів, що пов'язано зі скороченням використання виробничих факторів (землі, худоби) та передчасним виходом на пенсію.

У країнах Західної Європи регулювання виробництва сільськогосподарської продукції здійснюється також через квотування. Наприклад, у Великій Британії застосовується встановлення квот на деякі види продукції, такі як хміль (до 1982 р.), картопля. Це регулюється актами про сільськогосподарський маркетинг. Згідно з внутрішнім законодавством квоти стосуються особисто товаровиробників, а не земельних ділянок.

Для країн Східної Європи початку перебудови було характерне суттєве обмеження втручання держави в розвиток аграрного сектора з метою досягнення так званого "ринкового саморегулювання" сільського господарства. Результатом такої політики є різке загострення аграрної кризи в регіоні. Тому було розпочато створення нової системи державного регулювання аграрного сектора, спрямованої як на впорядкування внутрішнього аграрного ринку, так і на регулювання зовнішньоекономічних зв'язків, впливу на прибуток фермерів, структуру сільськогосподарського виробництва, аграрний і продовольчий ринок, соціальну структуру села, міжгалузеві і міжгосподарські відносини з метою створення стабільних економічних, правових і соціальних умов для розвитку аграрного сектора, задоволення потреб населення в якісних продуктах харчування за соціально прийнятними цінами. При цьому регулювання здійснюється відповідними державними органами, що діють через визначену систему інститутів, створених як сільськогосподарськими товаровиробниками, так і підприємствами оптової торгівлі, переробки, реалізації [7].

Сьогодні мета прямих державних виплат — не стимулювання виробництва, а вирішення соціальних завдань — підтримка рівня доходів фермерів, розвиток сільської інфраструктури та природоохоронні заходи. Це є головним змістом сучасної загальної сільськогосподарської політики Європейського Союзу. Оскільки підтримування високих цін всередині Союзу — один з найдорожчих шляхів субсидування доходів, то прийнято рішення про деяке зниження цін. Натомість введено прями доплати фермерам у разі дотримання попереднього розміру їхнього виробництва. Державні виплати роблять з розрахунку на гектар землі або на голову худоби в несприятливих умовах виробництва.

На захист вітчизняних ринків товаровиробників у західних країнах також спрямований механізм зовнішньоторговельних відносин. Головною його складовою частиною є ціно-

ве регулювання. Світові ціни формують на підставі витрат у ліпших умовах виробництва, під якими розуміють сукупність природних, техніко-технологічних і соціально-економічних умов. Однак у більшості країн умови виробництва багатьох видів сільськогосподарської продукції гірші, ніж в головних країнах-експортерах. Якщо б функціонував абсолютно вільний світовий ринок, то внутрішнє виробництво сільськогосподарської продукції в багатьох державах було б витіснене імпортом. Тому потрібні системи захисних механізмів, які стимулюють розвиток власного аграрного сектора. Такі системи створено у країнах Європейського Союзу, Японії та інших, де умови для вирощування багатьох культур є гіршими. Розроблені механізми захищають від дешевого імпорту окремих продуктів і водночас регулюють надходження продуктів, які не виробляють всередині країни [3].

Важливим напрямом аграрної реформи і невід'ємною складовою аграрного ринку є забезпечення зовнішньоекономічної діяльності в аграрному секторі. Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності здійснюється згідно із Законом України від 16 квітня 1991 р. "Про зовнішньоекономічну діяльність". Регулювання зовнішньоекономічної діяльності в аграрному секторі пов'язане, насамперед, з особливістю галузі, як соціально-економічного та природно-біологічного комплексу, основною метою якого є виробництво сільськогосподарської продукції, продуктів харчування, сировини для промисловості та у зв'язку з цим проблемами як національної безпеки в цілому, так і продовольчої безпеки окремо.

Ще одним нагальним питанням, яке стосується державного регулювання аграрного сектора економіки, є питання стосовно запровадження ринку земель в Україні.

Багато років триває дискусія навколо мораторію на продаж сільськогосподарських земель. Але в Україні вже 98% колишніх членів КСП отримали державні акти на право власності на земельну ділянку, що автоматично тягне за собою право її продажу. Отже, основна проблема не в тому, продавати чи ні. Звісно, продавати, але кому і на яких умовах, адже ринок сільськогосподарських земель в усіх країнах жорстко регламентується.

Регулятивна роль держави у світовій практиці виявляється через формування системи законодавчо-нормативних актів, які:

- визначають особливості організації ринку сільськогосподарських земель, його відмінності від функціонування ринку інших видів земель;

- встановлюють суб'єктів права на придбання земель сільськогосподарського призначення, порядок реалізації цього права, кваліфікаційні вимоги до покупця земельної ділянки, призначеної для ведення сільськогосподарської діяльності;

- визначають основні принципи ціноутворення і формування орендної плати на ринку сільськогосподарських земель і заходи запобігання спекулятивним операціям на ринку сільськогосподарських земель;

- містять обмеження щодо придбання сільськогосподарських земель у власність тощо.

Закріплені законодавчими актами особливості ринку земель сільськогосподарського призначення зумовлюються їх специфікою як основного засобу виробництва у сільському господарстві, зокрема:

- земля не є відтворювальним засобом виробництва, її не можна створювати штучно, вона обмежена у просторі, пропозиції цих земель є фіксованою;

- сільськогосподарська земля є стратегічним ресурсом забезпечення продовольчої безпеки і продовольчої незалежності кожної держави, що в умовах тотальної глобалізації набуває особливого значення, бо продукти землеробства унікальні і нічим не замінні для людини;

- сільськогосподарські землі забезпечують зайнятість

селян економічною діяльністю, захищають країну від негативних наслідків урбаністичних процесів;

— функціональна роль земель сільськогосподарського призначення для кожного суспільства зростає у зв'язку зі збільшенням чисельності населення планети і загостренням проблеми продовольчого самозабезпечення.

Ці та інші особливості змушують державні органи забезпечувати правовий захист національних сільськогосподарських угідь від колонізації їх іноземцями, спекуляції землями, утисків інтересів тих, хто на ній живе і працює.

Виходячи з цього, право на придбання земель сільськогосподарського призначення визнається лише за тими фізичними особами, які мають професійну підготовку, живуть і безпосередньо працюють у своєму господарстві і платять податок до бюджету місцевої громади.

Аналізуючи стан аграрного сектора економіки, можна спостерігати негативні тенденції у багатьох напрямках. Цей спад спостерігається як на сільськогосподарських підприємствах, так і в приватних господарствах, причому на сільськогосподарських підприємствах обсяг виробництва продукції знижується швидшими темпами, ніж у індивідуальному господарстві.

Метою державного регулювання та функціонування розвитку аграрного сектора є забезпечення населення продуктами харчування, а також іншими товарами з сільськогосподарської сировини в поєднанні з вирішенням соціальних та економічних проблем в умовах становлення ринкових відносин і багатокладності економіки [4].

Держава в особі відповідних органів управління виконує такі функції з регулювання розвитку аграрного сектора: визначає пріоритетні напрями розвитку та пріоритетні напрями спрямування інвестицій на його розвиток; регулює земельні відносини; здійснює заходи щодо стабілізації продовольчого постачання; здійснює підтримку пріоритетних галузей і сфер аграрного сектора через пряме бюджетне фінансування, механізм дотацій, цільове субсидювання; сприяє здійсненню процесів роздержавлення, приватизації та розвитку нових форм господарювання; встановлює механізм формування державних замовлень та контрактів на поставку до державних фондів сільськогосподарської продукції та сировини; здійснює індикативне планування розвитку аграрного сектора; регулює ціни на деякі види продовольства; визначає рівень орієнтовних закупівельних стартових цін і механізмів їх індексації відповідно до інфляційних процесів [6].

Хоча аграрний сектор є ризиковою сферою господарювання з повільним оборотом, проте підтримка з боку держави, може допомогти покращити його стан в країні. Забезпечити таку підтримку держава може у вигляді:

- регулювання цінової політики;
- підтримки доходів сільськогосподарських товаровиробників;
- здешевлення вартості кредитів;
- виділення землі та створення нових потужностей;
- створення економічних та правових основ ефективного функціонування галузі;
- захисту вітчизняного товаровиробника;
- стимулювання матеріальної зацікавленості виробників у збільшенні виробництва високоякісної продукції;
- просування продукції на зовнішні ринки;
- підтримки, в тому числі і за рахунок коштів державного бюджету, наприклад, у вигляді дотацій, які спрямовувалися б на зростання конкурентоспроможності галузі [8].

Проте в Україні спостерігається низька віддача від надання дотацій, оскільки відбуваються порушення у використанні бюджетних коштів. Крім того, великі аграрні підприємства мають можливість вчасно отримувати необхідну інформацію і доступ до структур, які займаються розподілом державних фінансових ресурсів. Тому недостатньо

тільки виділити кошти з державного бюджету, а потрібно ще посилити контроль і відповідальність за цільовим і ефективним використанням бюджетних коштів [9].

Також для того, щоб покращити стан аграрного сектора, необхідно для кожної галузі розробити комплексну програму виходу із кризової ситуації в залежності від стану її економіки, значення для продовольчого забезпечення населення, кількості необхідних дотацій, ефективності капітальних вкладень, а також природо-екологічних умов [2].

ВИСНОВКИ

Отже, державне регулювання і підтримка розвитку аграрного сектора повинна здійснюватися за допомогою таких заходів як регулювання цінової політики, підтримки доходів сільськогосподарських товаровиробників, стимулювання матеріальної зацікавленості виробників у збільшенні виробництва якісної продукції та підтримання конкурентоспроможності галузі за рахунок державного бюджету. Аграрний сектор є надзвичайно важливою ланкою у розвитку національної економіки та його ефективне функціонування приносить значну користь державі і суспільству загалом.

Аграрний сектор в умовах ринку займає особливе становище та потребує державної підтримки. Відстале в плані розвитку продуктивних сил сільське господарство повільніше від інших пристосовується до змін економічних і технологічних умов. З урахуванням цих обставин у більшості країн з ринковою економікою діють розвинені системи державного регулювання.

Сутність аграрної політики держави у період розвитку ринкових відносин полягає: у проведенні земельної реформи; розвитку різних форм власності на землю і господарювання; ліквідації жорсткого адміністративно-державного управління у аграрному секторі; сприянні розвитку конкуренції; поступовій відмові від обов'язкового встановлення державних замовлень на виробництво і постачання сільськогосподарської продукції; розробці і здійсненні цільових програм розвитку виробничої і соціальної інфраструктури на селі при фінансовій підтримці держави [3, с. 99].

Література:

1. Болдуєв М.В. Напрямки реформування системи управління АПК на регіональному рівні / М.В. Болдуєв // Економіка і держава. — №7. — 2007. — С. 63—65.
2. Коліник Т.В. Державне регулювання діяльності в АПК / Т.В. Коліник // Економіка АПК. — 2007. — №3. — С. 22.
3. Копелець О.О. Застосування державних науково-технічних програм в сільськогосподарському виробництві / О.О. Копелець // Економіка та держава. — 2005. — № 11. — С. 77—80.
4. Мішенін Є.В. Соціально-економічні та екологічні напрями розвитку сільських територій. / Є.В. Мішенін, Р.П. Косодій // Економіка АПК. — №5. — 2005. — С. 98—105.
5. Осташко Т.О. Аграрні трансформації в перехідних економіках: перспективи для України / Т.О. Осташко // Економіка і прогнозування. — 2003. — № 1. — С. 59—69.
6. Рябоконт В.П. Організаційні напрями соціально-економічних перетворень в аграрному секторі / В.П. Рябоконт // Економіка АПК. — 2005. — №6. — С. 110—116.
7. Саблук П.Т. Становлення аграрної політики в Україні / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2006. — №1. — С. 3—7.
8. Шпичак О.М. Економічні проблеми реформування АПК України / О.М. Шпичак // Стенограма Других Всеукраїнських зборів вчених економістів-аграрників. — К.: ІАС УААН, 2006. — С. 135—138.
9. Юрчишин В.В. Аграрна реформа: суть і особливості розвитку / В.В. Юрчишин, О.М. Онищенко // Сучасна аграрна політика: проблеми становлення. — К., 1996. — С. 191—224.

Стаття надійшла до редакції 20.07.2011 р.